

İşaya Üşür'ün 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Bildirgesinde Yapmış Olduğu Konuşma¹

İktisat Teorisi: İktisadın Akli ve Gerçek Gerçeklik

Oturum Başkanı- Hem süreyi yerinde kullandıkları için, hem de dar alanda kısa paslaşmanın çok iyi bir örneğini verdikleri için ben teşekkür ederim.

Şimdi gönül huzuru ile sözü İşaya arkadaşımıza bırakıyorum. Gönül huzuru derken, şunu kastediyorum: İşaya iktisat felsefesi, dil felsefesi üzerine çok kafa yoran bir arkadaş. Bir anlamda daha çok teorik gerçeklikle ilgilenmeyi tercih eden bir arkadaşımız ama pratik gerçekliğin içerisine ne zaman çağırırsak “bütçe üzerine konuş, ekonomi, iktisat politikalarının eleştirisi üzerine konuş, tebliğ sun” dersek gelen bir arkadaşımız fakat bu, tam kendi alanı, kendini en rahat hissedeceği bir alan. Onun için gönül huzuru ile diyorum, sözü İşaya’ya veriyorum.

Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR- Efendim, herkese merhaba.

Ben, soyadımın ilk harfinin kurbanı oluyorum, bu tür şeylerde son konuşma genellikle bana düşüyor. Ben kendim, dinleyici olduğum zaman kendime acıyorum, şimdi sizlere acıyorum. Bu kadar yoğun konuşmalardan sonra, bir de benim gibi çekilmez, soyut bir dille konuşmaya alışık bir adamın konuşmasını dinlemek, her halde, işkenceyi kat be kat arttırmak olacaktır, ama çare yok; geldiniz, dinleyeceksiniz.

Aşağı yukarı, 20-25 yıllık akademik ömrümün çoğu ya da tümü iktisat tarihi, iktisadi düşünceler tarihi ve iktisat teorisi -neyse o, biraz sonra üzerinde duracağım- incelemekle, düşünmekle, eleştirmekle geçti.

Buradaki konuşmam da, bu üç alanın birlikteliği üzerine kurulmuş olacak. Benim işimi, arkadaşlarım eksik olmasınlar, önemli ölçüde kolaylaştırdılar.

Hatta zaman zaman tekrarlıyor durumuna dahi düşmüş olabiliriz. Yalnız şu kadarını söyleyeyim: Doğrusu biz bu paneli düzenlerken, öyle ayrıntılarına kadar konuşmadık, «sen ne konuşacaksın, ben ne konuşacağım?» diye, nelerden bahsedelim dedik ve o arada 2-3 dakikada bitirdik olayı. Şimdi memnuniyetle müşahede ediyorum ki sanki biz oldukça ayrıntılı bir biçimde konuşmuşuz ve konuşmaları da birbirinin devamı niteliğinde organize etmişiz gibi bir durum ortaya çıkacak. Öyle bir şey yok, pratik olarak öyle bir şey yok ama bu sevindirici bir şey. Demek ki, aynı nehrin içinde giderken bu konuşmalar içinde; ufak tefek

dereler, ırmaklar şeklinde farklılıklar olsa bile, nehrin kendisinde değişmeler olmuyor. Bu, doğrusu beni çok sevindirdi.

Efendim konuşmam, esas itibarı ile oldukça uzun sayılabilecek bir çalışmanın yani şöyle, 100-150 sayfalık bir çalışmanın özetinin özeti niteliğinde olacak ve düşündüm “bir sunuş yeniliği de yapayım” dedim. Dört tez üzerinde toplayacağım, eğer yetiştirebilirim size dört tez sunacağım. Yalnız bu tezleri, iktisadi teori içinde çok ünlü olan, ya da en azından bana göre çok ünlü olan, birtakım alıntılara dayandırarak açıklamaya çalışacağım. Dolayısıyla, bu alıntıları çok dikkatli bir biçimde dinlemenizi rica edeceğim.

Efendim, birinci alıntı şu:

Mafeo Pantaleoni (ki Walras ve Pareto'nun arkadaşıdır) şöyle yazmıştı: *İktisatta sürekli olarak birbirleriyle kavga eden iki “okul” vardır: iktisat bilenler ve takipçileri ile iktisat bilmeyenler ve takipçileri.*

Aşağı yukarı aynı tarihlerde, bu doğrultuda Alfred Marshall da şunları yazmıştı: *İktisatta bizim seçimimiz iktisadı dikkatli bir biçimde yapanlarla dikkatli bir biçimde yapmayanlar arasındadır.*

Görüldüğü gibi hem Pantaleoni, hem de Marshall tek ve bir iktisat'tan (economics) bahsediyorlar. Her ikisi de *bir* iktisat tanımı veriyorlar ve verdikleri tanıma uygun çalışıldığı takdirde iyi iktisat yapılacağını ve dolayısıyla iyi iktisatçı olunacağını ileri sürmüş oluyorlar.

Dikkat edilirse buradaki kritik terim “iktisat”. Ama iktisat ne anlama geliyor? Kısaca da olsa birkaç anlam üzerinde durmamız gerekiyor.

1. Şeyleri yapma biçimi. Bu anlamında kullanıldığında etkinlik, minimum çaba, araçların amaçlara uyarlanması ile eş anlamlı kullanıyoruz demektir.
2. Bir faaliyet türü; genellikle de istediğimiz ya da ihtiyaç duyduğumuz şeyleri elde etme amacına yönelik faaliyet türü. “Tedarik etme” (provisioning) bu anlamı açıklar.
3. Piyasa kurumları ile bir bağlantıyı anlatır.

1. Birinci tanımı ele aldığımızda, aşağı yukarı yüzyıldır üniversitelerde okutulan “iktisat” tanımına, yani yerleşik iktisat ya da yaygın ismiyle neo- klasik iktisat terimine ulaşırız: Veri kaynakların alternatif kullanım alanları arasında tahsisi.

Teori aslında *etkinlik* ve *yapılabilirlik* aklı üzerine oturtulmuş *kısıtlar altında seçim* teorisidir. Kısacası bu hesaplama teorisidir. Bu haliyle de statiktir, sadece tahsis sorununu göz önünde bulundurur; bütün zamanlar, mekânlar ve

faaliyetler için geçerli olduğunu ileri sürer ki işte tam da bu noktada “iktisadın emperyalizmi”nden söz edilmeye başlanmıştır. Kısacası, zaman boyutsuz, tarih boyutsuz bir düşünmedir.

2. Buna karşılık, ikinci tanımın odak noktasında *hesaplama* değil, bir *amaç* vardır ki, bu amaç malların üretimi ve genişleterek yeniden üretimi aracılığıyla isteklerin maddi tedarikidir.

İktisat bilim olma yolunda ilerlerken aşağı yukarı onsekizinci yüzyılın ikinci yansından itibaren bu görüşü kendine esas almıştı. İşte bu görüş klasik iktisatçıların ve Marx'çı iktisadın görüşüydü de. Bu görüş içinde *temel iktisadi sorun* “artık”ın doğrudan üreticilerden nasıl çekilip alınacağını, nasıl büyütüleceğini yöneten toplumsal ilişki ve süreçlerin incelenmesi şeklinde tanımlanmaktaydı.

İktisadi düşünce, varyantları ve varyasyonları bir tarafa bırakıldığında bu iki çizgi doğrultusunda gelişti.

Ayrıntılara girmemiz gerekmiyor. Fakat buradan çıkaracağım birinci tez şudur:

TEZ 1: İktisat tarihi ve iktisadi düşünceler tarihi olmaksızın bir iktisat aklından söz etmek mümkün değildir.

Mikro iktisat ve makro iktisat ders kitaplarında bunun sayısız örneklerini görmek mümkündür.

Şimdi geliyorum ikinci teze. Önce alıntıya bakalım.

Yirminci yüzyılın sonunda iktisatçılar, açıklanamayanı gözlemleyen makroiktisatçılar ve gözlemlenemeyeni açıklayan mikroiktisatçılar olarak ikiye bölünürler. (Anonim)

Bu anonim söz bana göre, esas itibariyle iktisat felsefesine ilişkindir. Daha tam olarak söylemek gerekirse, genel olarak bilim felsefesine, özel olarak da iktisat felsefesine ilişkin. Buradan hareketle diğer bir yönüyle de teorilerin “gerçekçi” olup olmadıklarıyla bağlantılıdır.

Bildiğiniz üzere sistematik felsefe iki koldan gelişmiştir; gelişmektedir. Bunlardan birincisi ontolojik düzeydir ki kendisine inceleme konusu olarak “varlık”ı, “varolan”ı alır. Ontoloji Yunanca bir kavram olan “ontos”tan geliyor; “gerçek varlık”, “gerçek gerçeklik”, “kendinde varlık” anlamlarını taşıyor. Dolayısıyla ontoloji bir bakıma “gerçek gerçeklik”in bilimidir denilebilir. Buna karşılık tarih bakımından biraz daha geç ortaya çıkmasına rağmen diğer kol epistemolojidir. Epistemoloji de yine Yunanca bir sözcük olan “episteme”den gelmektedir ve esas itibariyle “bilgi”nin niteliğini, olabilirliğini, geçerliliğini kendisine konu almıştır. Kısaca söylemek istenildiğinde “bilgi teorisi”dir.

Bu zorunlu ve kısa açıklamalardan sonra şunu söyleyebiliriz: Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren fakat esas olarak yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bilim felsefesi denilince “epistemoloji” anlaşılır olmuştur. İktisat da bundan etkilenmiştir.

Buna göre, bilimcilerin asli görevlerinden biri gözlemek, denemek, sınamak ve açıklamaktır. Çeşitli varyantları ile birlikte pozitivist adı verilen bilim kuramında hem doğa bilimlerinde hem de toplumsal bilimlerde bu yolun izlenmesi gerekliliği üzerinde ısrarlıdırlar. “İktisat’ta da hakim konumda olan bu yaklaşım açısından bakıldığında alıntıdaki “açıklanamayanı gözlemek” ve “gözlemlenemeyeni açıklamak” kendi içinde bir çelişki meydana getirmektedir. Böylece de teorilerin “gerçekçi” olup olmadıkları sorgulanmış olmaktadır. Yerleşik iktisat teorisinde mikro analizi ve onun en inceltilmiş biçimi olan genel denge teorisindeki tüketim teorisi veya üretim teorisindeki önermelerini aklımıza getirelim. Bu önermelerden hangisi/hangileri gözlemlenebilir, denenebilir niteliktedir? Keza, makro iktisattaki “agregasyon” problemini düşünelim...

Bütüncül yatırım fonksiyonlarında, bütüncül tüketim fonksiyonlarında nasıl bir “toplumsallık” söz konusudur? Bu ve benzeri büyük (makro) büyüklükler açıklanmadan bir takım sentetik göstergelere bağlanmak suretiyle “gözlemlenmektedir”.

Kısaca, yerleşik iktisadın her iki dalı da “topluma” ilişkin “toplumsallığa” ilişkin *a priori* öncüllerden hareketle bir (toplumsal) “gerçeklik” tasarlıyorlar, tasarlanmış bu gerçekliği “gerçekçi” bir biçimde “açıklıyorlar”.

O halde bu noktada ikinci tezimizin formulasyonuna geçebiliriz:

TEZ 2. “İktisat’ta sorun kuramların “gerçekçi” olup olmadıklarıyla ilintili değil; daha ziyade, kuramların “gerçek gerçeklik”in toplumsal kuruluşu için nasıl bir tasarım stratejisi geliştirdikleriyle bağlantılıdır.

Şimdi üçüncü tezime kaynaklık edecek alıntıya geçmek istiyorum. Sunuşumun iç mimarisi ve mantık bütünlüğünü bozmayacak olsaydı bu alıntıyı başa koymak isterdim; öyle ilginç bir görüş; hatta bir itiraf..

Diyelim ki bütün çöpçüler bir araya geldiler ve greve gittiler. Bunun toplum üzerindeki etkisi ne olur? Cevap açıktır: Toplum çöplüğe döner. Şimdi de diyelim ki bütün iktisatçılar bir araya geldiler ve greve gittiler. Bunun toplum üzerindeki etkisi ne olur? Bir çok insanın vereceği cevap şu olurdu: “Hiçbir şey. İktisatçılar olsun veya olmasın, işler aynen olduğu gibi yürüdü”. Dolayısıyla soru şuna dönüşür: Niçin iktisatçılar, çöpçüler kadar önemli değildir?

Bu retorik soru haksız (unfair) bir kıyaslama ortaya koyuyor. Bu iki rolü uygun bir biçimde kıyaslamak için kıyaslamayı bir çok bakımdan nitelendirmeye ihtiyaç vardır; fakat iktisatçıların, ekonominin günlük işleyişinde doğrudan bir rolleri olmadığına öncelik tanımak gerekir. İktisatçılar, basitçe doğrudan bir rol oynamıyor değildirler. Bir rol oynadıkları zaman bu rol genellikle bir *cameondur*. Tavsiyeleri, teklif edenler istediklerini desteklediği takdirde kullanılır, desteklenmediği takdirde bütünüyle görmezden gelinir.

Burada hem bir *yanlış* hem de bir doğru iç içe. İktisatçılar ekonominin günlük işleyişinde fikirleri topluma, gruplara, katmanlara, sınıflara kabul ettirildiği takdirde doğrudan bir role sahip olurlar. Bir başka anlamda daha doğrudan rol sahibidirler: Büyük şirketlerin, finans kuruluşlarının danışmanlarını düşünün; gazetelerin, dergilerin ekonomi sayfalarını gözünüzün önüne getirin. Üç beş büyük kuruluş iktisatçıların tavsiyelerini kabul edip uygulamaya geçirdiklerinde, geriye kalanlar artık bu tavsiyelere rağmen değil, tavsiyelere göre davranırlar...

Buradaki mesele iktisatçıların tavsiyelerinin kabul görüp görmemesi meselesi değildir. Mesele hangi iktisatçının ve ne tür tavsiyelerin kabul göreceği meselesidir. İşte bu nokta bizi, iktisadın aklının, iktisadın “gerçek”ine ve gerçek gerçekliğe götürmektedir.

Yukarıda birinci tezimizi dile getirirken “iktisat”ın farklı gözle görülebileceğini ve buradan da gidilerek temel iktisadi sorunun farklı biçimlerde tanımlandığını görmüştük... Bu, neden böyle olmaktadır?

İster doğa, isterse toplumsal bilimler olsun, inceleme nesnesini tanımlamasına göre vücut bulur.

Acaba temel iktisadi sorunun tanımlanışında, “toplumların ve insanların sahip oldukları hangi özellikleri, onların bizim muhtemel bilgimizin nesnesi olmalarını sağlar?”

Şimdi bu soru ışığında alıntıya bir kez daha bakalım: Alıntıda, bir “kabul edilebilirlik”ten, bir “desteklenebilirlik”ten söz ediliyor. Demek ki örtük varsayım eşitsiz konumda iki tarafın bulunduğu...

Toplumunu tek tek bireylerin aritmetik toplamı şeklinde kavramsallaştırır ve iktisadın araştırma nesnesi olarak da bu toplumu ele alırsanız algısallık düzeyinde bir “gerçek”e ulaşırsınız: *birey hesap yapar, birey rasyoneldir, kendi çıkarının peşinde koşar*.

İktisadın “gerçek”ini bu şekilde kavramsallaştırdığınızda geriye kalan sorunun hallini *epistomolojiye* havale edersiniz: İktisadın gerçek’ini bilmede bildiklerimi nasıl bilirim? Sorusu temel sorunuz/sorunuz haline gelmiş olur.

Fakat dikkat ediniz; buraya kadar gelirken “gerçek” niçin öyledir? Bu “gerçek”in “özü” nedir? Bu “gerçek”in “özü” ile “görünüş”ü birbirinden farklı mıdır, değil midir? sorularını sormadınız. Sorsaydınız bir “kriz” ile yüz yüze gelecektiniz ve buradan da “kritik”e geçecektiniz. Unutmayalım ki batı dillerinde “kriz” ile “kritik” aynı kökenden türemiştir.

Halbuki toplumu, kabaca ve kısaca “yapılanmış bütünlükler” şeklinde de tanımlayabilirdik. Bu takdirde, “yapılanmışlıklar” ile “bireyler” birbirlerinden farklılaştırılmış “gerçek”ler şeklinde karşımıza çıkacaktı. Bu durumda da *temel iktisadi soru* bir taraftan bu yapılanmışlıkların birbirleriyle olan ilişki ve çelişkilerini, diğer taraftan da bu yapılanmışlıkların varlıklarını sürdürülebilmek için doğa ile ilişkilerini incelemek biçimine bürünecekti. Bunu yapmak için de daha başlangıçta “tarih”i, “zaman”ı yanımızda taşımamız gerekecekti. Bu da “iktisat”ın ikinci tanımı idi.

Bu çözümlemenin inceliklerine ve ayrıntılarına burada giremeyeceğim açıktır. O nedenle üçüncü tezime geçebilirim.

TEZ 3: İktisatta “gerçek” ile iktisadın “gerçeklik”ini yakalamak için “nasıl” sorusundan daha ziyade “niçin” sorusu önemlidir. Diğer bir ifade ile her “iktisat” örtük ya da açık bir ontolojiden hareket eder. Bütün mesele ne tür bir ontolojiden hareket edildiğidir. Dolayısıyla her bir *ciddi* iktisatçının temel görevi (ödevi?) hareket edilen ontolojiyi tespit ve teşhis etmek; ve ontolojinin sorunu ile epistemolojinin sorununu dikkatlice birbirinden ayırt etmektir. Bu açıdan iktisadi düşünceler tarihi, iktisadın bilimcisine hem bir serbestiyet, fakat daha da önemlisi, hem de bir özgürlükler alanı açar.

Şimdi ele alacağım dördüncü tez üçüncü tez ile bağlantılı. Bu “tez”i geliştirmek için Hicks’den bir alıntı ile başlamak istiyorum.

Çözümleme aletleri olarak ele aldığımız teorilerimiz at gözlükleridir. Ya da daha kibar bir biçimde söylemek gerekirse, hedefin bir kısmını aydınlatan, bir kısmını karanlıkta bırakan ışık huzmeleridir. Onları kullandığımız zaman gördüklerimizi daha açıkça görmemiz için ilgili olabilecek şeylerden gözlerimizi kaçırırız. Bunu yapmamız tamamıyla uygundur, çünkü aksi takdirde çok az görebilirdik. Fakat açıktır ki bir teori bu fonksiyonunu doyurucu bir biçimde yerine getirebilmek için iyi seçilmelidir; aksi takdirde yanlış şeyleri aydınlayacaktır. Dahası, madem ki araştırdığımız dünya değişen bir dünyadır şimdi doğru şeyleri aydınlatan bir teori başka bir zamanda yanlış şeyleri aydınlayabilir. Bu, ya dünyadaki değişmelerden ya ma’lumat kaynaklarımızdaki değişmeden ya da kendimizdeki değişmeden ötürü meydana gelebilir. He zaman her istediğimiz şeyi yapacak bir teori yoktur, olamaz.

Alıntıdaki iki nokta üzerinde durmak istiyorum.

1)“İlgili olabilecek şeylerden gözlerimizi kaçırırız” deniliyor. Yani kısaca teori inşa etmede “soyutlamanın” gerekliliğine işaret ediliyor. Elbette ki teori inşa etmek demek soyutlama yapmak demektir. Burada anlaşmazlık yoktur. Anlaşmazlık, üçüncü tezde üzerinde durduğumuz gibi, “gerçeklik”in kavranılışında ve bunun asli, temel ögesinin/ögelerinin yani “gerçek”in saptanmasında ortaya çıkar. Diğer bir anlatımla mesele, “gerçeklik”in asli olan yönü ile asli olmayan yönünün ayrıştırılmasında ortaya çıkar.

Bu da, anlaşılmiş olacağı üzere, nasıl bir ontolojiden hareket edildiğinden, yani araştırma nesnesinin, yani “toplum”un nasıl kavramlaştırıldığından bağımsız değildir.

Kavramlaştırmalarımız ise kabaca iki düzeyde gerçekleştirilir:

- a) Algılama düzeyinde
- b) Zihin düzeyinde

Algılama esasında duylulara dayalıdır: Duyularımıza konu olan şeyler “gerçek” olarak kavramlaştırılır. Ya da “gerçek” olan ancak duylularımıza konu olan şeylerdir.

Diğer taraftan, “gerçeklik”te duylularımıza konu olmayan “gerçek”ler de vardır. Manyetizma gibi. “Gerçeklik”teki bu “gerçek”i zihnimizde inşa ederiz. Buna *nedensel ilişki gerçeği* adını yakıştırabiliriz. “Sınıf” diye bir gerçek’i duylularımızla algılamayız ancak nedensel ilişkiler, yani toplumu yapılanmışlıklar şeklinde tasarladığımızda kavramlaştırabiliriz.

O halde sadece ve basitçe duylularımıza dayanarak “gerçek”i kavramlaştırmaya çalıştığımızda soyutlanacak olan başkadır; nedensel ilişkiler ağı içinde “gerçek”i kavramsallaştırdığımızda soyutlanacak olanlar başkadır.

2)Alıntıda üzerinde durmak istediğim ikinci mesele şudur: Hicks dünya değiştiğinden dolayı teorilerin de değişmesinden söz ediyor.

Dünyadan kasıt toplum.

Fakat “değişme” ile tam olarak ne anlatılmak isteniyor?

Mesela, kabaca 1980’lerden beri dünyanın değiştiğinden, küreselleşme çağına girdiğimizden bahsediyoruz. Fakat öbür taraftan üniversitelerin iktisat fakültelerinde okutulan iktisat teorisi derslerinde *temel iktisadi sorunun* konuluğu konulduğu gibi okutuluyor. Değişmeler, o da olduğu kadarıyla, çözümleme araçlarında meydana geliyor.

Dünyanın değişmesinden ötürü teorilerin değişmesi gerekliliği fikri bir diğer tartışma konusunu daha gündeme getiriyor. Bu da *relativism*, yani *görelilik* sorunudur.

Görelilik sorunu uç noktalara götürüldüğünde, bildiğiniz gibi, karşımıza (felsefi) nihilizm çıkar: “her şey uyar” -anything goes. Ne var ki bunun için dünyanın değişmesine gerek yoktur. İçinde yaşadığımız anın dünyasında, bulunduğunuz konuma göre algılamalarınız farklılaşabileceği için “birey” olarak (sizin için) “her şey uyar”. Böyle bir durumda bilimci ile büyücü arasındaki fark da ortadan kalkmış olur.

Bu noktada karşımıza toplumsal bilimlerde ve tabii ki iktisatta nesnellik sorunu çıkıyor. Takdir edeceğimiz gibi bu sorun üzerinde, bu konuşmada, ayrıntılı bir biçimde duramam. Ancak şunu söyleyebilirim. Bilimin olabilirliği için toplumu (iktisadi) nedensel ilişki gerçek(ler)i yumağı şeklinde tasarlamak gerekir. Öyleyse dördüncü tezimizi ileri sürebiliriz:

TEZ 4: İktisat biliminin olabilirliği temel iktisadi sorunu nedensel ilişki gerçek(ler)i biçiminde tasarlamaya bağlıdır. Nedensel ilişki gerçekleri değişir; buna bağlı olarak çözümlene tarzı da değişir. Tarihsel olmaları anlamında iktisattaki “gerçek”ler ve iktisadın “gerçek gerçeklik”i görelidir. İktisadi teorilerin bu niteliğinin belirlenmesinde ve ortaya konulmasında (iktisadi) tarih varlıksal olarak iç içedir.

Dinlediğiniz için teşekkürler ediyorum.

Oturum Başkanı- Biz teşekkür ederiz.

Sonnot

¹ 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde 23 Kasım 2001 günü gerçekleştirilen panelin bant çözümlerinin gözden geçirilerek Mülkiye Dergisi (2001), Cilt XXV, Sayı 231’de yayınlanan kısmından alınmıştır.